

Ohlédnutí za slovensko-českými souvislostmi evangelické tradice a hudební kultury

(Jeden bratislavský příběh a jeho ozvěna)

DAGMAR BLÜMLOVÁ (ČESKÉ BUDĚJOVICE)

Současná historická věda naštěstí znovu našla příběh jako základní skladební jednotku toku dějin. Sledováním individuálního prožitku, zkušenosti a paměti se lze nejvíce přiblížit ke konkrétním podobám dějinného pohybu, a tedy i k cestě vedoucí k jejich pochopení. Příběh evangelického duchovního, vězně komunistického režimu a posléze operního režiséra je jednou z žilek v tkáni česko-slovenského 20. století. Vyrosl z bratislavského, respektive slovenského milieu Masarykovy republiky. Jeho nosnou klenbu vzpírá svorník mravnosti, kulturnosti a činorodosti. Snad proto – domnívám se – tento kulturněhistorický příspěvek splňuje tematické vymezení jednání.

Jaroslav (Jaro) Ryšavý se narodil 18. ledna 1923 v Bratislavě jako syn Františka Ryšavého, úředníka Živnobanky, dosazeného do slovenské metropole z Hodonína po založení bratislavské filiálky firmy.¹ K rychlé asimila-

¹ Tímto způsobem se na Slovensko kromě úředníků dostávali rovněž čeští učitelé (kupř. krátké středoškolské působení historika Jana Muka v Lučenci, in: D. BLÜMLOVÁ, *Jan Muk*, České Budějovice 1990, nebo plodné splynutí s prostředím v případě učitele a malíře Františka Volfa, který ovšem na Slovensko odešel jako dobrovolník. Výjimkou však nebyly návštěvy náhodné či ze zvědavosti, které se „protáhly“ na celý život - snad nejpříznačnější je příběh malíře Jana Hály, jehož stopa ve slovenské kultuře je nezastupitelná, zatímco v Čechách o něm málokdo ví. K Volfovi i Hálovi srov. D. BLÜMLOVÁ, *Sto tváří z jihočeské kulturní historie*, Pelhřimov 2000. Na Slovensko se však posílalo rovněž „za trest“, zejména u umělců šlo o úmyslné přibrzdění kariéry; o tom dále.

K obecné charakteristice česko-slovenských souvislostí v prvních letech nového státu srovnej: Ferdinand PEROUTKA, *Budování státu*, Praha 1991; Antonín KLIMEK, *Velké dějiny zemi Koruny české, (1918-1929)*, I, Praha-Litomyšl 2000 (tisk a vazba Banská Bystrica!); Zdeněk KÁRNÍK, *České země v éře první republiky (1918-1938)*, I, Praha 2000.

laci rodiny přispěla zejména skutečnost, že rodina byla evangelická.² Protestantismus měl na Slovensku zakořeněnou tradici a tato tradice souvisela s českým prostředím (kupř. bibličtina byla bohoslužebnou řečí až do šedesátých let). Arne Novák připomíná, že „*odkaz Jednoty [se] namnoze slučuje s novodobým pojetím humanity*.“³ Uvádí-li tuto myšlenku v souvislosti se situací osmnáctého a počátku devatenáctého století, kdy slovesný výraz je spíše „*slohem kazatelským a řečnickým než skutečným tvořením básnickým*“,“⁴ znamená to přípravu cesty slovenského básnictví jako kulturotvorného prvku. Sebevědomí slovenských luteránů⁵ vycházelo právě z jejich podílu na vytvoření slovenské literatury.⁶ Po vytvoření samostatného československého státu štafetu kulturního vůdcovství od literatury přejímá hudba. Lutherovo pojetí hudby jako nejkrásnějšího a nejvznešenějšího daru Božího v této době dokonale souzní s osvětově výchovnými snahami nového státu, pěstuje mravnost, kultivuje srdce i vkus a hlavně spojuje, v našem případě dva národy a dva jazyky,⁷ zároveň překlenuje i rozdíly mezi vyznáními. Evangelické prostředí bylo charakteristické ekumenickou vstřícností⁸ a Ryšavý zdůrazňuje, že ve studentských spolkových aktivitách byly zcela samozřejmě účastny různé konfese a o každém členu se

² Otec pocházel z Miroslavi, obce proslulé přísným kalvinismem, maminka Leopoldína, hodonínská katolička, se až na několik tradičních zvyklostí, přizpůsobila. Osobní zkušenost Jaroslava Ryšavého je hlavním pramenem (oral history) tohoto textu.

³ A. NOVÁK, *Přehledné dějiny literatury české*, Olomouc 1936-1939, s. 257.

⁴ Tamtéž, s. 258.

⁵ Slovensko „s nejlivnější evangelickou církví augšpurské konfese (luteráni), v roce 1930 se 401 600 příslušníků; celkem se k luteránství tehdy v ČSR hlásilo 586 800 osob.“ A. KLIMEK, *Velké dějiny*, s. 160. Pro srovnání: reformovaných protestantů, tedy kalvínů bylo ve stejném roce na Slovensku přes 219 000, většínou Maďarů. Tamtéž.

⁶ J. Ryšavý naznačuje vznik teze „co slovenský luterán, to básník“. Že ani dnes tato myšlenka není zapomenuta, dokládá kupř. kniha *Básníci a kazatelia*, Bratislava 2000/2001 (Tympanon).

⁷ V ústavě zakotvená myšlenka jednoho československého národa a tedy i jednoho československého jazyka byla pro Slováky nepřijatelná (byla „kamenem úrazu“, jako dokládá Jaroslav Ryšavý svou zkušeností), nositeli kulturního a řečnického „lidského“ čechoslovakismu však jednoznačně byli slovenští luteráni..

⁸ K tomu kupř. D. BLÜMLOVÁ, *Stanislava Součková, Život operní pěvkyně*, Pelhřimov 2001. Součková byla manželkou Jaroslava Ryšavého a vyšla z evangelického prostředí středočeské obce Velim.

stejně samozřejmě vědělo, k jakému vyznání patří. Tato informace však nikdy nesloužila k diskriminaci či separaci, byla srovnatelná s informací o rodišti či jménu.⁹

Již dětství Jaroslava Ryšavého a jeho mladšího bratra Miroslava bylo poznamenáno hudbou: koncerty související s evangelickou bohoslužbou, divadlo, poslech vážné hudby ze sluchátek krystalky. Od první třídy se ve škole učil slovenštinu, jejíž gramatiku podle vlastní výpovědi dodnes ovládá lépe než českou mluvnici, které ho nikdy nikdo neučil. První paní učitelka Havránková byla Slovenka (luteránka, její manžel Čech, původně evangelický farář), od třetí třídy ho učila česká učitelka, později čeští učitelé. Třidu vždy tvořila asi čtvrtina Čechů, ostatní byli Slováci, práva i povinnosti byly stejné. Při oslavách 28. října se recitovaly jak básně Nerudovy, tak slovenská klasika. Obdobná situace vládla i na reálném gymnáziu. Téměř anekdoticky působí informace, že téměř ve všech bratislavských školách byli čeští školníci, což posléze posloužilo jako jeden z protičeských argumentů. Na gymnáziu také na sebe začaly upozorňovat hlinkovské hlasy, ale nijak výrazně. Z domácího života Ryšavý uvádí pouze jednu situaci, kdy slovenský obchodník maminku jakožto Češku neobsloužil. I z těchto let, tj. let třicátých, převládá dojem přátelské společenské aktivity na poli kulturním i sportovním (Jaro hrál za gymnázium basketbal). Teprve v roce 1941 bylo „pre žiakov českej národnosti“ vytvořeno zvláštní gymnázium s paradoxní situací: výhradně české žáky učili výhradně slovenští učitelé. To už byla doba hesel typu „Češi peši do Prahy“, ale do hudbymilovného prostředí bratislavské mládeže doléhala jen zpozzdáli.

Významnou událostí bratislavského hudebního života bylo první uvedení Gounodova Fausta ve slovenštině. Autorkou libreta byla Mária Rázusová-Martáková a inscenace Slovenského národního divadla hluboce ovlivnila život metropole.¹⁰ Působnost právě této opery na slovenské publikum by si jistě zasloužila zvláštního studia, neboť se odlišuje od recepce české. Ryšavý vzpomíná, že operu poprvé viděl ve čtrnácti letech a její hudba ho už neopustila. Později kolem sebe shromáždil okruh jejích vyznavačů (patřil k nim i Rus, který pro sdružení vymyslel název „Spěvka“), kteří se dokonce dorozumívali signálem převzatým z opery; každý člen byl

⁹ Ryšavý rovněž zdůrazňuje, že „ne všichni katolíci byli hlinkovci“.

¹⁰ Ryšavý uvádí, že kvůli skvostně provedené scéně Markétkčina nanebevzetí chodily na představení řádové sestry. K problematice SND srov. Štefan HOZA, *Opera na Slovensku*, I-II, Bratislava 1953-54 nebo TÝŽ, *Pohľad na dejiny bratislavského a slovenského divadelníctva*, Trnava 1936.

přiját pouze na základě přezpívání některé árie z Fausta.¹¹ Ke kulturotvorným fenoménům v prostředí bratislavské mládeže v třicátých letech 20. století patřil také vliv díla Alberta Schweitzera a „kult“ Karafiátových *Chrobáčikov*.

Po složení maturitní zkoušky (1942) Jaroslav Ryšavý vstoupil na bratislavskou Evangelickou bohosloveckou fakultu (augšpurského vyznání). V té době se podílel na pořádání Koncertov slovenskej hudby, které sice vycházely z evangelického impulsu, avšak byly určeny veškerému posluchačstvu bez rozdílu jazyka či víry, což samozřejmě platilo i pro interprety. K mladým organizátorům kupříkladu patřil Dušan Slávik, syn politika Juraje Slávika (vyslance ČR v USA), Ryšavého spolužák z gymnázia. K účinkujícím patřili členové Slovenského národního divadla, kupř. Marka Medvecká, JUDr. Janko Blaho (první slovenský pěvec SND, nebyl evangelík, jeho první manželkou byla Češka Helena Bartošová, rovněž pěvkyně) a z Čechů Zdeněk Ruth Markov či Josef Vincourek.¹² Součástí koncertů bývala i recitace, jejími interprety často byli Mikuláš Huba¹³, Mária Bancíková (její sestra Darina byla první slovenskou evangelickou farářkou) nebo Július Pántik. Představení se kromě Bratislavy konala rovněž ve Zvolenu, Ružomberoku, Liptovskom Hrádku, Liptovskom Sv. Mikuláši a v řadě dalších míst. Vždy bylo vyprodáno a ohlas byl značný. Pokračování linie dříve reprezentované silou slovenské literatury tady bylo zvlášť patrné. Sílu tohoto vlivu „ocenil“ i tehdejší oficiální tisk Slovenského štátu pojmem „*kultúrne partizánstvo*“.

¹¹ „Faustománie“ došla dokonce tak daleko, že otec jednoho z členů, „starý Károvič“ vítal mladé slovy: „*Idete-li na Fausta, tak ven, idete-li k nám, tak nůter.*“ (Vyslovováno tvrdě, západoslovensky, s lehkým chorvatským přízvukem – rodina z Chorvatska pocházela.)

¹² Řada českých umělců svou úspěšnou kariéru začala právě v Bratislavě; pro některé měla být Bratislava trestem – kupř. pro Oskara Nedbala, který měl po roce 1918 v Čechách problémy; před tím úspěšně působil ve Vídni, kde se po skandálu s odvedením manželky přítele a kolegy z Českého kvarteta usadil. Řeči o Nedbalově „odnárodnění“ byly především daní za jeho mezinárodní úspěch. V roce 1923 mu nezbylo než přijmout angažmá ve Slovenském národním divadle, kde jako ředitel a dirigent (1925-1928 šéf opery) úspěšně působil až do roku 1930, kdy sebevraždou vyřešil osobní i profesní problémy.

¹³ Manžel Márie (Mími) Kišoňové, sopranistky, původně učitelky, po vzniku Velké opery 5. května v Praze její významné sólistky. Tuto českou hudební scénu od počátku provázelo rovněž angažmá dalších slovenských pěvců, kupř. Josefa Heribana nebo Rudolfa Petráka, který začínal ve sboru slovenských učitelů a přes Prahu pokračoval do Metropolitaní opery v New Yorku.

Specifickým prvkem života česko-slovenské mládeže byly evangelické letní tábory. Jaroslav Ryšavý je navštěvoval pravidelně, zprvu jako člen, později jako vedoucí.¹⁴

Nádherná příroda, oduševnělost všech aktivit a opravdovost vztahů tvořily neopakovatelnou atmosféru, která nutila stále se vracet a přitahovala i další zájemce.¹⁵ Tradice táborů pokračovala i po válce, v době, kdy Jaroslav Ryšavý, podobně jako mnozí jeho bratislavští přátelé, Slováci i Češi, přestoupil do Prahy. V jeho případě to bylo již v zimním semestru 1945, kdy v teologickém studiu pokračoval na samostatné Husově česko-bratrské fakultě. Bydlel v Husově domě, kde se konaly schůzky takzvaného „Čapkova kroužku“.

Jan Blahoslav Čapek (1903-1982), syn česko-bratrského faráře z Třebelovic pod Orebem, byl významným literárním historikem a také redaktorem časopisu *Kostnické jiskry*. Prvního října roku 1945 byl jmenován řádným profesorem české a slovenské literatury.¹⁶

Obě literatury skutečně přednášel a jeho posluchači tyto přednášky navštěvovali nejen ze zájmu ryze odborného, ale také proto, že tato setkání byla místem živé česko-slovenské tradice. Proto tady převládali evangelici, dále lidé přicházející ze Slovenska - stalo se dokonce tradicí, že přijel-li kdokoli ze Slovenska, musel hned navštívit Čapka - a konečně ti, kteří v sobě nesli ideje Masarykova státu. Není proto divu, že působnost kroužku přerostla univerzitní posluchárnu. Kromě extenzí v Husově domě a na dalších místech to byly i výlety, ba i návštěvy výše zmiňovaných slovenských prázdninových táborů. Jaroslav Ryšavý v této společnosti našel atmosféru známou z Bratislavy a rovněž nové přátele, budoucí významné představitelé různých sfér vědy i umění (orientalista Stanislav Segert, režiséři a scénáristé Radúz Činčera a Vladimír Svitáček; z bratislavských spolužáků se

¹⁴ Nejstarší byl tábor pod Sitom, k známým patřil tábor v Brezové pod Bradlom. Z pozdějších významných slovenských umělců k těmto táborům patřili kupř. František Dibarbora, Jela (Jelka) Krčméry (provdaná Vrteľová) nebo Jano Tesák, pozdější ředitel bansko-bystrické opery.

¹⁵ Náladu panující v táboře (i za Slovenského státu) dokládá i tato drobná vzpomínka. Při oficiální návštěvě Tisa a Tukey v jednom z evangelických táborů zvednutou pravicí zdravili pouze vedoucí, jinak každá skupina mohla přednést svůj specifický pozdrav. Osazenstvo jedné z chat (obývali ji „Martinčania“) mohutným hlasem zvolalo nacvičenou zdravici „*Tirvictěšvsánetjzob!*“ Při akustickém vnímání unikne smysl, kvůli němuž je třeba číst pozpátku: „*Bozajte nás všetci v ri!*“

¹⁶ V akademickém roce 1946/47 byli spolu s Albertem Pražákem řediteli českého prosemináře v rámci Prosemináře pro slovanskou filologii.

tu objevil Dušan Slávik¹⁷). Jen o málo později vzniklo obdobné sdružení kolem profesora Milana Pišúta na bratislavské univerzitě. Oba kroužky aktivně spolupracovaly a působnost jejich členů se prolínala.

Pokračovala tradice společných koncertů, pořádaných v různých městech republiky, nejen v Praze a Bratislavě. Samozřejmostí bylo, že účinkující přijížděli buď z opačného konce země. V Praze vystupovaly (a studovaly) kupř. Ljuba Makovická¹⁸ či Soňa Kresáková¹⁹, na koncerty přijížděla jedna z předních klavíristek Jela Hodžová. Smysluplné a konstruktivní nadšení, tvůrčí atmosféra a všestranná kulturnost tohoto prostředí však již brzy měla být rozbita. Česko-slovenský, respektive slovensko-český příběh Jaroslava Ryšavého by mohl skončit rokem 1948. Živé klima bratislavského prostoru, z něhož vyšel (a který v sobě bez náznaku sentimentu nese dodnes), však ještě jednou vstoupilo do jeho života, tentokrát však v jakési podivné negaci.

Spolužákem Jaroslava bratra na bratislavské obchodní akademii byl Živodar (Živo) Tvarožek.²⁰ S Jaroslavem se poznali na evangelických táborech. Jeho otec byl bratislavský finančník, po roce 1918 byl ve Sboru slovenských povereníkov. Měl sklon k dramatickému, spontánnímu hrdinství, působil v Slovenském národním povstání. V roce 1948 unesl letadlo, v němž údajně byly přítomny manželky komunistických funkcionářů, do Mnichova. Tam měl, podle pozdějšího výkladu, navázat kontakty s emigrací a s konkrétními úkoly se vrátit do republiky. Byl to pravděpodobně jeden z prvních teroristických činů a Tvarožkův postup připomíná dobrodružnou literaturu. Po návratu se po republice pohyboval autem (to mu ta-

¹⁷ D. Slávik byl v té době poslancem Prozatímního národního shromáždění. Ve studentské koleji v Lazarské ulici se mimo jiné „studoval“ i podivuhodný systém jazyka zvaného dadština, který mnohem později v širší známost uvedl Miroslav Horníček. K oficiálnímu zviditelnění česko-slovenských evangelických aktivit přispělo i setkání Československých akademiků s prezidentem Benešem v roce 1947. Jeho iniciátorem byl teolog Jaroslav Soběslavský, s nímž se Ryšavý znal od první třídy a který Slovensko opustil v roce 1939. Ryšavý byl rovněž členem delegace.

¹⁸ Makovická zpívala a v Praze studovala hudební vědu, později působila na VŠMU v Bratislavě. Byla neteří Dušana Makovického, lékaře a nejbližšího člověka L. N. Tolstého v závěru jeho života. (Část jeho literární pozůstalosti je uložena v Literárním archivu Památníku národního písemnictví Praha, odloučené pracoviště. Staré Hrady.)

¹⁹ Klavíristka Kresáková se provdala za českého malíře Oldřicha Smutného.

²⁰ Tato kauza je zde podána pouze na základě vyprávění J. Ryšavého. Další prameny ani literaturu reflektující tuto událost neměla autorka k dispozici.

ké při následném soudním procesu přitížilo) a nebral v úvahu poškození těch, s nimiž se setkával. U nic netušícího Jaroslava Ryšavého v Praze přespal.²¹ Zanedlouho poté, 31. ledna 1949 byl Jaroslav Ryšavý bezpečností odveden přímo z kruhu mladé rodiny a přátel. Začátkem července se v Bratislavě konal monstrózní proces, který soudil třicet pět lidí a měl stejný cíl jako všechny procesy té doby. V tomto případě mělo jít o likvidaci skupiny evangelických česko-slovenských intelektuálů, oněch věrných nositelů prvorepublikových ideálů.

Teprve před soudem se Ryšavý dozvěděl o Tvarožkově činnosti, podobně jako další obžalovaní. Výsledkem soudního řízení byla početná odnětí svobody „za špionáž“ a tři rozsudky smrti (kromě Tvarožka také Slávik), které však nebyly vykonány. Ač odsouzení pracovali v těžkých podmínkách dolů, ve srovnání s postihem katolických intelektuálů nebyl osud „skupiny Tvarožek a spol.“ tak strašný. V roce 1951 naštěstí přišla amnestie. J. Ryšavý z důvodu dohledu STB nechtěl pokračovat v duchovenské službě. Po čase hledání uplatnění se nakonec rodina ocitla v Českých Budějovicích; Stanislava Součková-Ryšavá jako hvězda zdejší opery a její manžel Jaroslav Ryšavý posléze jako operní režisér. I to byl „dech“ někdejších bratislavských let, kdy jako student režiroval sbor z Dvořákovy *Rusalky Bielych sa kvetín po ceste rozvíjal púčok krásny* a nyní se k opeře (nejen k Rusalce) mohl vrátit.²²

K tomuto příběhu patří ještě jedno post scriptum, které se týká Stanislavy Součkové-Ryšavé. Její soprán byl vskutku výjimečný a hudební kritika (V. Holzknacht kupř.) to jednoznačně potvrzovala. Pěvkyně však nikdy nedostala stálé angažmá v Národním divadle v Praze, kde směla pouze (vždy s úspěchem) hostovat. Když bylo jasné, že tato scéna se jí neotevře (a nebyly to zřejmě pouze politické důvody), opustila Státní divadlo v Karlíně a odešla do Českých Budějovic. V době, kdy byla hvězdou pražské operety, toužila po opeře. Sama, ve spolupráci s klavíristou Jiřím Bělohávkem starším (otcem dirigenta stejného jména) nastudovala Gildu ve Verdiho *Rigolettovi* a svoji erbovní úlohu, Violettu v Traviatě, opeře

²¹ J. Ryšavý se v lednu 1948 oženil s pěvkyní Stanislavou Součkovou, v listopadu se jim narodilo první ze tří dětí. Rodina žila v Praze na evangelické faře v Klimentenské ulici, kde byl Ryšavý vikářem (v evangelické církvi vikář znamená totéž co kaplan v katolické).

²² V roce 1941 se v Bratislavě konala nezapomenutelná premiéra první *Rusalky* ve slovenštině (v hlavní úloze s Elenou Bartošovou). V Českých Budějovicích Jaroslav Ryšavý v roce 1971 režiroval Suchoňovu *Krútnavu* poprvé v Čechách ve slovenštině. Premiéry se osobně zúčastnil skladatel, Katrenu zpívala Stanislava Součková-Ryšavá.

téhož skladatele. Právě díky stále existujícím kontaktům na Slovensku mohla Gildu zazpívat v osobní premiéře 2. 1. 1958 ve Slovenském národním divadle a 14. listopadu téhož roku tamtéž Violettu. Slovenské publikum ji znalo z církevních koncertů a z rozhlasových nahrávek a k hostování byla přizvána bez zkoušek.²³ Úspěch Součkové Violetty byl tak velký, že ještě během představení byla telefonicky pozvána do Košic, kam bezprostředně po představení nočním vlakem odjela a 16. listopadu excelentní pěvecký i herecký výkon zopakovala. V Čechách se k oběma rolím dostala až o několik let později a nikoliv na české první scéně.

Dar zpěvu Součkové pregnantně ocenil Janko Blaho památnými slovy: „*Tá to má v čuni.*“ Neuvádíme tento výraz pouze ve významu hodnocení jedinečného umění pěvkyně, ale rovněž jako důkaz vztahů rostoucích z dokonalé profesionality, velkorysosti, umění radovat se ze života a z denně prožívané i tvořené humanity.

Tento příspěvek vznikl s podporou grantu GAČR 409/04/0140.

²³ Ve slovenském rozhlase koncem čtyřicátých let pracovala Soňa Kresáková, která Součkovou přivedla. Z neznámějších nahrávek jistě byly Suchoňovy *Piesne z hôr*. V letech, kdy byl Jaroslav Ryšavý vězněm komunistického režimu a pracoval v dolech, jeho starší přítel evangelický farář Jozef Juráš významně pomohl jeho manželce tím, že ji pozval na Slovensko k několika církevním koncertům za honorář. Sám byl později rovněž odsouzen a vězněn (stejně jako farářka Darina Bancíková) a v doslovném významu toho slova umučen.